
Megyei járványügyi intézményrendszerek az 1831. évi kolerajárvány idején, Baranya és Tolna példáján

County health systems in the institution of the 1831st cholera during the year, by Baranya and Tolna example

Havasdi József

peldauljoe@gmail.com

Initially submitted October 20, 2011; accepted for publication November 5, 2011

Abstract:

Cholera was an unknown disease in Europe before the 19th century. In Hungary the first epidemic broke out in the early summer of 1831. Since the authorities didn't have an effective method against cholera, they used the procedure which was developed for the plague in the previous century. So the epidemic caused a huge devastation, killed more than 240.000 people. In the study I present the epidemiological authorities of the counties during the cholera epidemic by the example of Baranya and Tolna. The head of the system was the county's permanent cholera committee, which gave orders in all epidemiological cases in the county. The authorities under the committee were divided into two parts: the administrative and the public health system. In the administrative part we can find the district administrators ("szolgabíró") and the civil commissioners in the documents, but in Tolna there were also local cholera committees in some bigger settlements. The head of the public health system in the county was the medical officer. Under him worked the district's medical officer and other doctors.

Kulcsszavak: járvány, kolera, intézményrendszerek, adminisztráció

Keywords: plague, cholera, institutional systems, administration

Bevezető

A kolera a XIX. század elejéig Európában szinte ismeretlen betegségnek számított. Ázsiában már több mint kétezer éve ismert, súlyos lefolyású kórként tartották számon, de – köszönhetően a közlekedés lassúságának – hosszú ideig nem tudott őshazájából kitörni. A közlekedési viszonyok XIX. századi fejlődése azután, döntő szerepet játszott abban, hogy a betegség a világ nagy részén elterjedt.

Az első, Európát is érintő pandémia 1826–35 között söpört végig a kontinensen, melynek során a kór Magyarországra is eljutott. ¹ Magyary–Kossa Gyula szerint ² a kolera 1831. június 13-án lépett át Magyarország határain. Valószínűleg a Tiszán lefelé hajózó, Máramaros vármegyéből Szolnokra sőt szállító emberek hozták be az országba, Galícia felől. Galíciába a betegség az akkor orosz uralom alatt álló lengyel területekről hatolt be, ahova valószínűleg a

¹ Mádai (1990: 58-95)

² Magyary-Kossa (1929: 301)

lengyel felkelés leverésére küldött tatár csapatok hurcolták be.³ A hazánkban korábban kevésbé ismert betegség igen gyorsan terjedt és rengeteg áldozatot szedett, annak ellenére, hogy kezdetben az ország határainál, később a törvényhatóságok között vesztegzárakat vezettek be. A járvány csak a következő évben ült el, de egy évig tartó pusztítása alatt becslések szerint több mint 200 ezer áldozatot követelt. A korabeli morbiditási és mortalitási adatok természetesen bizonytalanok, azonban Haug Antal, hivatkozva a hivatalos országos kimutatásokra, a megbetegedettek számát 536.517 főre teszi, ebből meghalt 237.614 fő.⁴ A járvány, ahogy az ország legtöbb vármegyéjét, úgy Baranyát és Tolnát sem kerülte el. Bár a megyei hatóságok a helytartótanácsi és nádori utasításoknak megfelelően már a kolera régióbeli megjelenését jóval megelőzően számos óvintézkedést hoztak, ugyanakkor a betegségre vonatkozó hiányos ismeretek és - nagyrészt ebből eredően - a nem kielégítő prevenció nem tudta megakadályozni a kolerajárvány kitörését.

Baranyában a megyei vezetés már jóval a betegség megjelenését megelőzően, július folyamán megtette a helytartótanácsi és nádori rendeletekben előírt óvintézkedéseket annak érdekében, hogy a megyét megóvják a járványtól. A védelem központi eleme a Duna partján felállított záróvonal volt, amely az esetlegesen fertőzött beutazni szándékozókra volt hivatva a megye határain kívül tartani. Az óvintézkedések ellenére azonban augusztus 6. után több, a Duna közvetlen közelében fekvő településen jelent meg a kolera, ezért augusztus 12-én a dunai záróvonalat néhány kilométerrel hátrébb vonták a folyótól, olyan módon, hogy ezáltal a már fertőzött, vagy közvetlenül fenyegetett településeket elzárják a megye még egészséges részeitől. A következő hetekben a kordon és a Duna közé zárt településeken gyorsan terjedt a járvány, ugyanakkor az új záróvonal – szerepének megfelelően – nagyrészt megóvta a megye belső területeit. A kolera rövid ideig tartó tombolását követően, augusztus végétől már az enyhülés jelei mutatkoztak. Részben ez tette lehetővé, hogy a megyei vezetés a Magyar Királyi Helytartótanács, a Nádor és az Országgyűlés egyre nyomatékosabb kéréseinek eleget téve, szeptember 3-án megszüntette a záróvonalakat a megyében. Szeptember folyamán, illetve október első felében már csak néhány településen, szórványosan fordultak elő megbetegedések, majd ezek elülése után, október 18-án jelenthették be a kolerajárvány megszűnését Baranyában.⁵

Tolna megyében a védekezés kezdetben ugyancsak a Duna vonalára támaszkodott. A folyó partján felállított záróvonal azonban itt is csődöt mondott. A kolera a megyében már július 19-én megjelent, majd a hónap utolsó napjaiban gyorsan terjedt a folyó partján fekvő településeken. Eközben a szomszédos Fejér megyéből is több településről jelentettek megbetegedéseket, ezért július 27-én az északi vármegyei határra szintén záróvonalat állítottak. A járvány Duna menti terjedése miatt a megyei vezetés augusztus első felében újabb és újabb védelmi vonalakat állított fel a megye még egészséges belső területeinek védelmére, azonban ezek egyike sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Augusztus 1-jén a dunai záróvonal felváltására egy kettős kordont hoztak létre, melynek külső vonala Dunaszentgyörgytől Bikácsig húzódott, a belsőt pedig a Sió vonalára helyezték. E kettős védelmi vonal az eredeti formájában azonban nem volt hosszú életű, ugyanis a kolera igen hamar jelentkezett több, az elzárásokon túl fekvő településen. Emiatt augusztus 6-án a Dunaszentgyörgy-Bikács kordont hátrébb vonták Tolna és Györköny vonalára, majd következő nap ezt megszüntetve egy új kettős kordont állítottak fel, melynek külső vonala a Sió jobb partján állt, a belső pedig –

³ Horváth (1943: 219)

⁴ Haug (1981: 27)

⁵ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 1-2 (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

védve a megye még egészséges nyugati területeit – a Kapos–folyónál. Mivel azonban a következő napokban a kolera a megye nagy részén felütötte fejét, a megyei járványügyi igazgatás, hivatkozva arra, hogy a zárvonalak sehol nem képesek megállítani a járványt, ugyanakkor a mezőgazdasági munkákat és a kereskedelmet hátráltatják, azok megszüntetése mellett döntött. Erre a siói kordon esetében augusztus 9-én a kaposi vonalnál pedig 13-án került sor. A járvány legnagyobb pusztítást végző első hulláma szerencsére itt sem tartott hosszú ideig, augusztus végén már az enyhülés határozott jelei mutatkoztak. Szórványos esetek ellenére még szeptember és október folyamán is előfordultak és majd csak október 27-én jelenthették be a járvány megszűntét.⁶ A kolera az országos kimutatások alapján Baranyában 2026, Tolnában 5127 megbetegedést okozott, ebből előbbi megyében 818 fő, utóbbiban 2418 halt meg.⁷

Az alábbiakban Baranya és Tolna példáján kívánom bemutatni, hogy a járványügyi igazgatás milyen keretek között folyt a megyékben. A tisztségviselők és hatósági szervek egy része természetesen a járványtól függetlenül folyamatosan a megyében dolgozott és látott el különböző igazgatási feladatokat, azonban bizonyos testületeket, illetve pozíciókat kizárólag a járvány idejére hoztak létre. Tanulmányomban tehát elsősorban a helyi járványügyi igazgatás kereteivel foglalkozom, azonban annak érdekében, hogy a rendszerről többé-kevésbé teljes képet nyújtsak, röviden a megye felett álló regionális és országos keretekre is kitérek. A kutatást a Baranya Megyei Levéltárban és a Tolna Megyei Levéltárban végeztem, forrásként a megyei koleraválasztmány és a megyei közgyűlés iratait használtam. Előbbi csoporton belül külön meg kell említeni a koleraválasztmány jegyzőkönyvét, amelybe minden ülésen bejegyezték a legfontosabb eseményeket és intézkedéseket, így a témát illetően is elsődleges dokumentumnak tekinthető.

Központi szervek

Az 1831. évi kolerajárvány alatt a Magyar Királyi Helytartótanács rendelkezett országos érvényű rendeletek kibocsátásának jogával, a napi igazgatási ügyekkel pedig elsősorban a nádor foglalkozott. Ebből eredően a helytartótanácsi rendeletek mellett többnyire nádori utasításokkal, kérésekkel, levelekkel találkozhatunk a közép- és alsófokú szervekhez felülről érkező iratok között. A helytartótanács a járvány idejére királyi biztosokat nevezett ki, akik egyfajta koordináló, illetve a központi szervek és a megyék közötti közvetítő szerepet töltöttek be. Elsődleges feladatuk volt a járvány terjedésének megakadályozása, illetve elfojtása, az elzárások miatti összeütközések elhárítása és a lakosság élelemmel való ellátásának biztosítása. Az ország egész területére Majláth Antalt nevezték ki királyi biztosnak, Baranya és Tolna megye élére pedig Somsich Pongrác került. Somsich egészen a királyi biztosi tisztségek helytartótanács által történt október 5-ei megszüntetéséig irányította a régióban a kolera elleni küzdelmet.⁸

Megyei szinten a járványügyben eljáró csúcsszerv a koleraválasztmány volt. A járvány közeledtének hírére minden megye megalakította a saját választmányát, amely ettől kezdve rendszeresen ülésezett, óvintézkedéseket tett a kolera megyébe történő betörésének elkerülése érdekében, majd a kolerajárvány kiütését követően rendelkezett a szükséges teendőket illetően. Így történt ez Baranya megyében is, ahol a helyi koleraválasztmány július 16-tól irányította a megyei koleraügyet, amely ettől kezdve a járvány megszűntéig gyakorlatilag

⁶ Tolna Megyei Levéltár TML Acta Choleraica IV/A/1/h (Központi Kiküldöttségi Jegyzőkönyv)

⁷ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 1-2 351/1831.

⁸ Baranya Megyei Levéltár BML Közgyűlési iratok IV. 1. b 2284/1831

teljhatalommal rendelkezett a megye egész területén, így utasíthatta a megye tisztségviselőit bármilyen, a járvánnyal közvetlenül, vagy közvetett módon összefüggő ügyben. Rendelkezett, többek között, a kolera betörését, illetve továbbterjedését meggátolni célzó zárvonalak és veszteglőintézetek tárgyában, és olyan, nem kevésbé fontos járványügyi kérdésekben is, mint a személy- és áruforgalom egyéb módon történő korlátozása, az áruk, csomagok és különösen a levelek fertőtlenítése, füstölése, a vásárok korlátozása, illetve betiltása, a betegek elhelyezése, a megyében állomásozó katonaság áthelyezése és beszállásolása, a megbetegedettek gyógyszerekkel való ellátása, vagy a kordonok miatt nélkülöző lakosság élelmiszerellátása. Az állandó választmány ülésein az alispán elnökölt: Baranya megyében ekkor e tisztséget Vrakoviczai és Göröcsönyi Mihálovits József töltötte be. A testület a megyeszékhelyen, Pécssett ülésezett.⁹

A Tolna vármegyei egészségügyi igazgatás élén ugyancsak egy, a baranyaival megegyező jogkörrel rendelkező csúcsszerv állt, amelyet ugyanakkor a tolnai források, eltérően a baranyai „koleraügyi állandó választmány” elnevezéstől, következetesen központi kiküldöttségként említenek. A tolnai központi kiküldöttség július 15-én alakult meg, elnöke Jeszenszky János második alispán, tagjai a megalakuláskor: gróf Festetics Leó, Perczel Sándor és Aigl Pál táblabírók, Augusz Antal a Dunaföldvári járás szolgabírája, Havas Ignác megyei tisztifőorvos, Hermann János megyei másodfőorvos és Czuppon György esküdt mellett három egymást váltó tisztségviselő, akiket az alispán hívott meg. A testület július 16-tól kezdve rendszeresen ülésezett, a kolerajárvány július végi kitörésétől kezdve általában minden nap és így az ülésekről készült jegyzőkönyvek alapján látható, hogy személyi állománya is változott. Mivel a járványügyi munka miatt nem mindig volt mód arra, hogy a fent említett tisztségviselők, különösen az orvosok mindig részt vegyenek az üléseken, ezért állandóan jelenlevőként csak az alispán és Aigl Pál táblabíró említhető, akik mellett néhány ideiglenes tag jelentette a kiküldöttség személyi összetételét a mindennapi gyakorlatban. A központi kiküldöttség üléseit augusztus 8-ig Szekszárdon tartotta, majd a kolera szekszárdi megjelenése miatt áttette székhelyét Kölesdre, ahonnan majd csak a járvány enyhülését követően, szeptember 3-án költözött vissza.¹⁰

A választmánynak és az alispánnak alárendelt megyei alsófokú hatóságok egészségügyi igazgatási szempontból tulajdonképpen a hazai egészségügyi rendszer kiépülésének Mária Terézia idejére tehető kezdeteitől egészen a dualizmus végéig megkettőzött formában működtek. A megyei és járási közigazgatási hatóságok mellett minden szinten találkozzunk a megfelelő orvosi tisztségekkel, mely utóbbiak egyszerre voltak alárendelve a közigazgatási tisztségviselőknek és szakmai ügyekben a felsőbb egészségügyi hatóságoknak. Így pl. egy járásorvos felett - a szolgabíró és az alispán mellett - a megyei főorvos is utasítási jogkörrel rendelkezett. E kettőzöttség miatt a továbbiakban a járványügyben eljáró hatóságokat is két részben fogom bemutatni.

Közigazgatási hatóságok és tisztségviselők

Szolgabírók

⁹ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 1-2
(Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

¹⁰ Tolna Megyei Levéltár TML Acta Choleraica IV/A/1/h (Központi Kiküldöttségi
Jegyzőkönyv)

A csúciszervként működő állandó választmánynak közvetlenül voltak alárendelve a szolgabírók, elsősorban ők intézkedtek minden, a kolerajárvánnyal kapcsolatos fontosabb ügyben a járásukban. A járvány alatt keletkezett forrásokból a baranyai szolgabírók közül név szerint ismerjük Országh Imrét a pécsi, Sey Józsefet a pécsváradi, Pákozdy Zsigmondot a baranyavári, Sauska Keresztélyt a mohácsi, Knapp Ferdinándot a szentlőrinci és Madarász Lászlót a hegyháti járásból, Tolnában pedig Augusz Antal a dunaföldvári, Dóry Gábor a völgségi, Jeszenszky György a dombóvári és Visolyi János a simontornyai járást igazgatta. A választmány a kolerajárvány alatt elsősorban őket utasította a szükséges teendőket illetően és tőlük kért rendszeres jelentést.

Polgári biztosok

A járvány idején ugyanakkor egy másik - szemben a szolgabírói intézménnyel csak a járványos időszakokra szóló - tisztséget is létrehozta a polgári biztosok kinevezésével. Ők, bár közvetlenül a választmánynak voltak alárendelve, időnként a működési területükön illetékes szolgabíró is rendelkezett felettük. A polgári biztosok kétféle feladatkört láttak el, és ez alapján két csoportra oszthatjuk őket.

A biztosok egyik csoportját a veszteglőhelyekre nevezték ki, ahol a hatályos rendeletek értelmében az előírt veszteglési idő letöltését követően át lehetett lépni a zárvonalon. Az ő feladatuk volt - az állomáshelyükhöz tartozó zárvonalszakasz ellenőrzése mellett - elsősorban a veszteglőhelyen felállított és az irányításuk alatt működő veszteglőintézetek igazgatása. Ez utóbbiakat időlegesen használatba vett, 2-3 helyiségből álló épületekben (pl. kocsmák, iskolák) rendezték be, ahol a kordonon átlépni szándékozók a veszteglési időt (10, illetve 20 napot) letölthették, majd egészségesnek bizonyulva innen továbbutazhattak. A veszteglőintézetek feladata volt emellett az esetlegesen megbetegedettek elkülönítése és ellátása is. A polgári biztosok másik csoportjának hatásköre ugyanakkor nem valamely veszteglőintézet irányítására terjedt ki, hanem kizárólag az állomáshelyéhez tartozó zárvonalszakasz ellenőrzését látta el. A fontosabb kordonokon és veszteglőhelyeken állomásozó polgári biztosokat – mivel igen gyakran érintkeztek levélben a választmánnyal – mindkét megyében név szerint ismerjük.

Polgári biztosok Baranyában

Baranyában a kolera közeledtének hírére már július végén zárvonalat állítottak fel a Duna megyei partszakaszához. A dunai kordonon július 25-én polgári biztosnak nevezték ki Kajdacsy Antalt Batinára és Dömötör István ügyvédet Dunaszekcsőre; előbbi a batinai veszteglő irányítását kapta feladatul, utóbbi pedig - augusztus 11-én bekövetkezett haláláig - elsősorban a dunaszekcsői kikötő és a Buda-Eszék postaút forgalmát ellenőrizte, valamint augusztus elejétől egyben az itt felállított veszteglőintézetet igazgatta.¹¹ Mivel augusztus elején a betegség már a szomszédos Tolna megyében is jelentkezett, ezért a választmány a tolnai határra is zárvonal felállítása mellett döntött, így az itt felállított hidasi veszteglőhöz áthelyezték Kajdacsy Antalt Batináról, a kaposszekcsői veszteglőintézethez pedig kinevezték Madarász Józsefet, utóbbi augusztus 2-án foglalta el állomáshelyét. Az ezáltal megüresedő batinai polgári biztos tisztségbe szintén augusztus 2-án Barthos Lajost helyezték, aki addig a Drávánál, Eugenfalván és környékén teljesített szolgálatot. Dél felé ugyan veszteglőt nem hoztak létre, de az eszéki hídnál felállítottak egy őrséget a forgalom ellenőrzésére, itt Mihálovits József bellyei jegyző dolgozott biztosként már július 22-től.

¹¹ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 1-2 137/1831

Miután augusztus elején néhány Duna-parti településen, így Batinán, Mohácson, Dunaszekcsőn és Bárban megjelent a kolera, a zárvonalat – mint ahogy fentebb már szerepelt - hátrébb vonták a Dunától, az új vonalon pedig új veszteglőintézeteket állítottak fel. Így került augusztus 12-én polgári biztosként Bajzáth János a Batináról Udvardra áthelyezett veszteglőintézet élére és Kovács István a lánycsóki veszteglőhöz; utóbbi feladata volt még a Somberektől Udvardig tartó zárvonalszakasz irányítása is. Mivel ez utóbbi zárvonat Lánycsóknál keresztezte a Mohácsról Pécs felé tartó postautat is, ezért a levelek füstölésének ellenőrzésére külön polgári biztost neveztek ki a szederkényi postához augusztus 18-án, Kissfaludy József személyében.

A veszteglőintézetekhez kijelölt polgári biztosok mellett – mint ahogy arról már szó esett - egyes zárvonalszakaszokra is helyeztek biztosokat. Baranya megyében a Dunától hátrébbvont zárvonalon Boda István Dárdától Hercegszőlősig, Répás Zsigmond Hercegszőlőstől Izsépig, Kata Ferenc Izséptől Nyárádig igazgatta a rá bízott zárvonalszakaszt. Boda székhelye Dárdán volt, Répásé Baranyában, Kata Ferencé pedig Majson. A dunai zárvonat északabbra fekvő részén csak Szentiványi Dániel polgári biztos állomáshelyét ismerjük pontosan, ő augusztusban Bozsokon és környékén teljesített szolgálatot. A tolnai határban felállított kordonnál a már említett Kajdacsy Antal és Madarász József polgári biztosok mellett a pécsváradai járásra eső zárvonalszakasz Horváth János biztos felügyelete alá tartozott, székhelye Kajdacsy mellett volt Hidason. Ezen kívül az állomáshely pontos megnevezése nélkül találkozunk még Petrás Antal nevével is a forrásokban, róla annyit tudunk, hogy a dunai zárvonat baranyavári járásban levő szakaszán dolgozott.¹² Végezetül a járvány alatt volt még egy speciális feladatkörrel megbízott polgári biztos a megyében. Vangl József már a járvány kitörését megelőzően Czirer Antal megyei tisztifőorvos mellé került, és egészen augusztus 23-ig követte a főorvost településről településre, segédkezett a gyanús esetek kivizsgálásában, illetve a szükséges intézkedések megtételében. A járvány enyhülésével azután ilyen, „a megyei tisztifőorvos személye körüli polgári biztosra” már nem volt szükség, így augusztus 23-án Vangl Mohácsra helyezték, hogy a járvány által érintett települések közül messze legnépesebb mezővárosban irányítsa a járványügyi munkát.¹³ A választmány a zárvonatokon dolgozó biztosokkal levélben érintkezett. A levelek szállítására már július 23-án két kocsit rendeltek Ország Imrétől, a pécsi járás szolgabírójától.¹⁴ Az információáramlás a korabeli közlekedési viszonyokhoz képest igen gyors volt, ugyanis a levelek keltezéséből megállapítható, hogy számos esetben egyes biztosi jelentésekre a választmány még aznap reagált.

Polgári biztosok Tolnában

Tolna megyében – szemben a hat baranyai veszteglőintézetrel – csak két veszteglőt állítottak fel. A július közepén létrehozott bátai veszteglőintézetet kezdetben Fördös István, majd augusztus 7-től Péchy Ferenc irányította, a siói zárvonalon a szekszárdi vámhídnál augusztus 5-én felállított intézet élére pedig Angyal István polgári biztos került. Mellettük természetesen – Baranyához hasonlóan – számos, valamely zárvonalszakaszt felügyelő biztossal találkozunk a forrásokban. A megyében elsőként létrehozott dunai zárvonatra nyolc polgári biztost neveztek ki, akik a kordon legfontosabb településein tartották székhelyüket, így került Gaál

¹² Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 1-2 (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

¹³ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 1-2 (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

¹⁴ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 1-2 33/1831

Eduárd Földvárra, Tahy Ádám Bölcskére és Madocsára, Daróczy János Paksra, Parragh József Dunaszentgyörgyre, Berecz Mihály Faddra, Dóry Fridrik Tolnára, a már említett Fördös István Bátára továbbá Lipovszky György Ócsény, Decs és Sárpilis településekre. Bár Szekszárd és Bátaszék nem közvetlenül a zárvonalon feküdt, de a Duna és a kordon közelsége miatt ide is sor került polgári biztosok kinevezésére: a megyeszékhelyen a később a helyi veszteglőintézetet is igazgató Angyal István, Bátaszéken pedig Grabovics János töltötte be a tisztséget.

A megyében a második zárvonatot július 27-én hozták létre a Fejér megyei határban, itt Szalay György Ozorára, Tóth Ferenc simontornyai uradalmi ügyész Simontornyára, Daróczy Sándor Bikácsra és Moravcsik András Kérre kapott biztos kinevezést. Daróczy Sándor azonban csak három napot töltött Bikácson, ugyanis a paksi megbetegedések miatt a központi kiküldöttség július 30-án Paksra rendelte, ahol Daróczy Jánosnak segített a járvány megfékezésében. Helyére Bikácsra, a kiküldöttségi döntés értelmében Traiber Ignác került volna. Erre azonban már nem került sor – ugyanis ahogy az a fentiekben olvasható – a kolera megyei terjedése miatt a fejéri határon álló zárvonatot augusztus 1-jén a központi kiküldöttség megszüntette és a belső, még egészséges megyei területek védelmére egy kettős zárvonatot hozott létre.

Az első, Szentgyörgy-Bikács zárvonalon Angyal József polgári biztos felügyelete alatt Parragh József biztos Dunaszentgyörgyről, Salamon Antal táblabíró pedig szintén biztos kinevezéssel Györkönyről felügyelte az elzárást. A második, siói kordon felső szakaszának vonalvezetése megegyezett a korábbi fejéri zárvonallal, így Szalay György ozorai és Tóth Ferenc simontornyai biztosok továbbra is tisztségükben maradtak, az alsóbb szakaszra pedig újakat küldtek, így augusztus 1-től Traiber Ignác Lőrincről (Sárszentlőrinc), Magyary József Kölesdről, Perczel Imre Kápolnáról és Medináról irányították a siói zárvonat felállítását és működését, mely biztos lánccolatot Angyal István egészítette ki a szekszárdi vámhídnál. A Sión szolgálatot teljesítő polgári biztosok állomáshelyeiről meg kell jegyezni, hogy azok természetesen a folyó legfontosabb átkelőihez kötődtek.

A kaposi zárvonat augusztus 7-i felállításával a folyón álló hidak forgalmának ellenőrzése újabb polgári biztos tisztséget hívott életre: Velics István kurdi székhellyel felügyelte a kurdi mellett a szakályi hidat, a harmadik jelentősebb kaposi átkelő, a pinchehelyi híd pedig az ozorai kiküldöttség hatáskörébe került. A szintén aznap módosított és a baranyai határig húzott siói zárvonaton álló új, borszönyi átkelés ellenőrzését Perczel Imrere bízták, egyúttal polgári biztos minőségben. Megüresedett kápolnai és medinai helyét - mivel ott egyébként is megszüntették a Sión való átjárását – a kölesdi biztos, Magyary József töltötte be. A kolera terjedése miatt egyéb áthelyezések is történtek: a Kölesden augusztus 11-én történt megbetegedések miatt Traiber Ignácot Sárszentlőrincről a településre irányították, Moravcsik Andrást pedig Kérről Pálfára. A zárvonatokon a polgári biztosoknak alárendelve néha a helybeli jegyzőket és uradalmi tisztségviselőket is bevonták a felügyeleti munkába.¹⁵

Helyi „különös” kiküldöttségek Tolnában

A mindkét megyében meglevő tisztségviselők mellett meg kell még említeni egy fontos eltérést a baranyai és a tolnai járványügyi igazgatás keretei között. A kolera járvány megyei megjelenésével a központi kiküldöttség már az augusztus 1-jei ülésén úgy döntött, hogy a betegség által leginkább fenyegetett, jelentősebb Duna-parti településekre helyi, akkori

¹⁵ Tolna Megyei Levéltár TML Acta Choleraica IV/A/1/h (Központi Kiküldöttségi Jegyzőkönyv)

elnevezésük szerint „különös kiküldöttségeket” nevez ki, amelyek feladata lett a kolera további terjedésének megakadályozása, a járvány megjelenése után a betegek ápolásának irányítása, szükség esetén a koleragyanús betegek házainak elzárása. E helyi testületek a megtett intézkedéseikről és a járvány pillanatnyi állásáról rendszeresen jelentést tettek a központi kiküldöttségnek. A járvány terjedésével azután számos, a Dunától távolabb fekvő településen került sor helyi kiküldöttségek kinevezésére, amelyek hatásköre többnyire székhelyükön kívül egyes környező településekre is kiterjedt. A járvány időtartama alatt a központi kiküldöttség összesen 25 „különös kiküldöttséget” alakított. E helyi kiküldöttségek felállítása azért is érdekes, mert a vonatkozó források szerint Baranyában a Pécssett ülésező állandó választmány mellett semmilyen helyi testületet nem alakítottak a járványügyi munka irányítására.

A helyi kiküldöttségek személyi összetétele a következő volt (zárójelben a megalakulásuk dátuma olvasható):

1. Paks¹⁶ (augusztus 1.)
Elnök: báró Rudnyánszky József
Tagok: Forster János, Kornis Károly és Kornis Miklós táblabírók, Daróczy Zsigmond plébános, Daróczy János polgári biztos, Holdvin Boldizsár uradalmi ügyész
2. Dunaföldvár (augusztus 1.)
Elnök: báró Salamon Mihály alesperes
Tagok: Egyed Antal alesperes, Forster Pál táblabíró, Salamon Sándor alszolgabíró, Gaál Eduárd polgári biztos, Szári Alajos uradalmi számtartó
3. Bölske és Madocsa (augusztus 1.)
Elnök: Kornis Pál táblabíró
Tagok: Csík Péter táblabíró, Tahy Ádám szolgabíró
4. Dunaszentgyörgy (augusztus 1.)
Elnök: Tibay Mihály
Tagok: Csapó Vilmos főhadnagy, Parragh József esküdt, Dömötör László, illetve a nevük említése nélkül: a helybéli lelkipásztor, nemesek, hadnagyok, esküdtek és az ide rendelt Kovács paksi seborvos
5. Fadd (augusztus 1.)
Elnök: Kozma László táblabíró
Tagok: Csákányi János kapitány, Forster Károly táblabíró, Berecz Mihály polgári biztos, Tarr István és a helybéli plébános
6. Kölesd (augusztus 3.)
Elnök: Strastics Lajos táblabíró
Tagok: Magyary József polgári biztos, Hesler József uradalmi ügyész, Hellebrand uradalmi tisztartó és a helybéli lelkipásztorok
7. Ozora (augusztus 3.)
Elnök: Rohonczy Imre táblabíró
Tagok: Szalay György polgári biztos és a helybéli plébános
8. Simontornya (augusztus 6.)
Elnök: Barbacsy Antal táblabíró
Tagok: Tóth Ferenc polgári biztos, Elek Ferenc és Hess uradalmi tisztartó
9. Bonyhád (augusztus 7.)
Elnök: Perczel Sándor táblabíró
Tagok: Perczel József táblabíró, Perczel Imre szolgabíró és polgári biztos, a helyi plébános és két tiszteletes
10. Bátaszék¹⁷ (augusztus 7.)
Elnök: Teindl táblabíró
Tagok: Hegyessy Ádám óhitű plébános, Grabarics János polgári biztos
11. Tolna (augusztus 8.)
Elnök: gróf Festetics Sándor

¹⁶ A paksi kiküldöttség hatásköre Kömlődre (Dunakömlőd) és a környező pusztákra is kiterjedt.

¹⁷ A bátaszéki kiküldöttség hatásköre székhelyén kívül kiterjedt még Bátára, Várdombra, Decsre, Pilisre és Alsónyékra is.

- Tagok: Tassy Ignác táblabíró, Dóry Fridrik polgári biztos, a helybéli plébános
12. Szekszárd (augusztus 8.)
Elnök: Forster Antal táblabíró
Tagok: Aigl Pál táblabíró, Benyovszky Károly várkapitány és táblabíró, Angyal István polgári biztos, Angyal János és Augusz Antal szolgabíró (amennyiben elfoglaltságai engedték személyes jelenlétét)
13. Sárszentlőrinc (augusztus 15.)
Elnök: Tóth főhadnagy
Tagok: Fördös Lajos esküdt, Tóth János és a helybéli tiszteletes
14. Tevel (augusztus 18.)
Elnök: Dóry Sándor táblabíró
Tagok: Dóry György esküdt és a helyi plébános
15. Nagydorog (augusztus 18.)
Elnök: Salamon Antal táblabíró
Tagok: a helybéli tiszteletes és az uradalmi tisztartó
16. Tamási (augusztus 23.)
Elnök: a helyi alesperes, majd szeptember 6-tól Berecz Mihály szolgabíró
Tagok: Kriszt János orvos, a fővadászmaster és az uradalmi gazdatiszt
17. Miszla (augusztus 25.)
Elnök: Kis János táblabíró
Tagok: helybéli plébános
18. Döbrököz (augusztus 26.)
Elnök: a helybéli esperes
Tagok: Szabó József volt jegyző, a helybéli ispán
19. Pincehely (augusztus 26.)
Elnök: a helybéli plébános
Tagok: a helybéli jegyző
20. Györköny (augusztus 26.)
Elnök: Kapuváry János táblabíró
Tagok: Bernrieder József táblabíró, Forster Benedek főügyész, Tassy Gábor aladószedő, a helybéli tiszteletes urak
21. Dombóvár (augusztus 29.)
Elnök: uradalmi prefektus
Tagok: helybéli plébános, uradalmi tisztartó, földmérő
22. Kajdacs (augusztus 30.)
Elnök: Perczel Ferenc táblabíró
Tagok: Hrábovszky Péter táblabíró, a helybéli plébános
23. Zomba (augusztus 30.)
Elnök: Dóry Miklós táblabíró
Tagok: Lipovszky György esküdt, a helybéli plébános
24. Murga (szeptember 2.)
Elnök: Bene Károly táblabíró
Tagok: Ivasits Lajos táblabíró, Bogyay György, a felsőnáni tiszteletes
25. Lengyel (szeptember 24.)
Elnök: Rudniczky uradalmi igazgató
Tagok: helybéli plébános és prédikátorok ¹⁸

Egészségügyi hatóságok és tisztségviselők

Főorvosok

A megyei egészségügyi rendszer élén a főorvos állt: Baranya megyében a tárgyalt időszakban Czirer Antal. A járvány alatt a választmány alá rendelve tevékenykedett, fő állomáshelye Pécs volt, de a kolerás és koleragyanús esetek kivizsgálására a járványos időszakban Pécs és az

¹⁸ Tolna Megyei Levéltár TML Acta Choleraica IV/A/1/h (Központi Kiküldöttségi Jegyzőkönyv)

érintett megyei települések között ingázott. Czirer az eseteket kivizsgálván jelentéseket és szakmai javaslatokat tett az állandó választmánynak, mely hatóság ennek figyelembevételével meghozta a szükséges rendelkezéseket. Tolnában a főorvosi pozíciót Havas Ignác töltötte be, akit munkájában Hermann János másodfőorvos segített. Ugyanakkor Havas Ignác mellé még egy főorvost rendelt ki a helytartótanács Bibó Gedeon személyében. Bibó augusztus 20. után Kölesden és környékén gyógyított, majd szeptemberben már a megye több településén tehermentesítette Havas Ignác főorvost munkájában. A hónap végén még a vármegye felosztására is sor került a két főorvos között: szeptember 21-től Havas Ignác a megye keleti részén fekvő földvári és völgyégi járásokban, Bibó Gedeon pedig a nyugati simontornyai és dombóvári járásokban látta el a főorvosi teendőket.

Járásorvosok

A megyei egészségügyi rendszer következő lépcsőfokát a járásorvosok jelentették. Baranya megyében kolerajárvány által érintett területek közül a baranyavári járásban Borbély Zsigmond, a mohácsi járásban pedig Bertalan József töltötte be a járásorvosi tisztséget, emellett a hegyháti járás orvosa Klein György volt. Tolnában Kriszt János a dombóvári, Rábolth János a völgyégi és Liebbald Gyula a simontornyai járásban látta el e tisztséget, mellettük Hermann János másodfőorvos járásorvosi jogkörrel felügyelt a dunaföldvári járásra.

Egyéb orvosok Baranyában

A járásorvosok mellett más hatósági orvosok és a közegészségügyi rendszeren kívül álló magánorvosok is gyógyítottak. Baranyában Czirer Antal javaslatára a választmány már a járvány kitörését megelőzően, a július 21-i ülésen úgy döntött, hogy a kolera által leginkább fenyegetett Duna menti területekre rendel több megyebeli orvost. A járvány kitörését követően azután még inkább megnőtt az igény az orvosokra, így több hatósági orvost helyeztek át korábbi állomáshelyéről valamely fertőzött településre, vagy valamelyik veszteglőintézetbe, ahol - legalábbis elvben – legalább egy orvost kellett alkalmazni, a helyi polgári biztosnak alárendelve, az ott veszteglésüket töltő átutazni szándékozók vizsgálatára, illetve szükség esetén a betegek gyógyítására. Sajnos azonban több, polgári biztos által írt levél is arról tanúskodik, hogy az újonnan felállított veszteglőintézetekhez a választmány nem minden esetben tudott azonnal orvost kirendelni. A hatósági orvosok mellett ugyanakkor, az orvosok iránti nagy igény kielégítésére időnként magánorvosokat is felkértek arra, hogy – természetesen napidíj fejében – részt vegyenek a járványügyi munkában.

A veszteglőintézeteknél dolgozó orvosok közül Baranya megyében nem mindenkit ismerünk név szerint. Tudjuk, hogy a hidasi veszteglőnél, annak felállításától kezdve augusztus 19-ig Kakas József hatósági orvos teljesített szolgálatot. Ekkor Dunaszekcsőre rendelték és helyére Gebhard nádasdi orvos került. Kakas egyébként nem sokkal később a járvány áldozata lett: augusztus 24-én Dunaszekcsőn meghalt, a jelentés szerint kolerában.¹⁹ Rajtuk kívül ismerjük még az udvardi veszteglőintézet orvosának nevét: ide Borbélyi József orvost rendelte ki a választmány, azonban a veszteglő polgári biztosának, Bajzath Jánosnak a jelentéséből tudjuk, hogy Borbélyi összesen hat napot töltött ott és ez alatt a hat nap alatt sem látta el maradéktalanul a teendőit.²⁰ Ezenkívül Hasler József neve is ismert a forrásokból, őt a választmány a megyei tisztifőorvos javaslatára július 25-én küldte Mohácsról Batinára a révátkelőhöz, a Dunán keresztül Bácsból beutazók vizsgálatára. Bár erre vonatkozó konkrét utalás nincs, mivel az időpont egybeesik a batinai veszteglő felállításának dátumával, ezért

¹⁹ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 2-4 291/1831

²⁰ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 2-4 333/1831

feltételezhető, hogy Hasler egyben a veszteglőintézet orvosa is lett Batinán. A lánycsóki és a kaposszekcsői veszteglőintézetekhez kiküldött orvosok személyére nem térnek ki a források.

A veszteglőhelyeken dolgozó orvosok mellett természetesen más orvosok is részt vettek a járványügyi munkában. Elsősorban Czirer Antal megyei tisztifőorvos, illetve az érintett járásorvosok feladata volt, a gyanús esetek kivizsgálása és a szükséges intézkedések megtétele. A kolerás esetek megszorodásával azonban lehetetlenné vált, hogy a betegek vizsgálatát és kezelését maguk végezzék. A választmány ezért a kolerafertőzött településekre a betegek gyógyítására hatósági orvosokat küldött ki, illetve időnként magánorvosokat is felkértek a feladatra. Közülük néhányat név szerint említ a választmányi jegyzőkönyv és az egyéb források.

Érdekes Patkovics József megyei másodfőorvos esete, aki korára való tekintettel pont a járvány kitörését megelőzően, július 29-én mondott le tisztségéről és ezzel egy időben bejelentette, hogy a továbbiakban csak Pécsst kíván gyógyítani.²¹ A választmány azonban a járvány kitörését követően – Somsich Pongrác királyi biztos utasítására – több településre is kirendelte. Így augusztus 12-én a Kásádon történt gyanús esetek kivizsgálására utazott a siklósi járásba, a hónap közepén Pécsváradon találkozunk vele a forrásokban, majd augusztus második felében már Mohácson gyógyított. Ismert Lósz Antal neve is, aki kezdetben a pécsi járásban dolgozott, majd a választmány utasítása alapján augusztus 15-étől Batinán és a környékbeli falvakban gyógyított. Ezen kívül tudunk még Raichartsperg Mátyásról Pécsváradon, Nyulasy Józsefről Dályokon, Schurm Jánosról a pécsi járásban és Blauhorn Ignác 3. évbéli tanuló orvosról, aki augusztus 22-től Darázson gyógyított.

A választmány által kirendelt orvosok persze nem minden esetben látták el maradéktalanul feladatukat. Az is előfordult, hogy a kiküldött orvos – tartva a betegségtől – elhagyta állomáshelyét. Ilyen esetről tett pl. jelentést Vangl József polgári biztos a választmánynak augusztus 26-án Mohácson, amely szerint a Dályokra kirendelt Kornhoffer bolyi sebész, miután megtudta, hogy Kakas József orvos augusztus 24-én Dunaszekcsőn meghalt kolerában, megszökött.²²

Egyéb orvosok Tolnában

Ami Tolna megyét illeti, itt kizárólag a bátai veszteglőintézet esetében van információnk arról, hogy állandó orvossal rendelkezett volna; itt Budai seborvos teljesített szolgálatot. Ezen kívül a nagyobb mezővárosok – elsősorban Paks és Dunaföldvár - rendelkeztek még állandó orvossal, vagy orvosokkal a járvány alatt. Pakson Vurczenberger József seborvosról tudunk aki a járvány ideje alatt többnyire a városban gyógyított. Munkájában kezdetben Kovács sebésszel osztozott, azonban Kovácsot augusztus 6-án Dunaszentgyörgyre rendelték, helyére 10-én Boskovicz Móric sebész került. Földvállról a kolerajárvány kezdetén gyógyítást végző Mészáros sebészt augusztus 6-án a bölcskei, madoccai és kömlődi betegek ellátására rendelték, megüresedett helyét Vogel Ferenc és Bauer Károly orvosokkal töltötte be a központi kiküldöttség.

A többi érintett település nem rendelkezett a járvány időtartama alatt végig saját, kizárólagos orvossal, az itt gyógyítók általában a szomszédos települések betegjeinek ellátását is feladatul kapták. Így pl. Goldschmidt bátaszéki sebész Bátára is lejárt gyógyítani,²³ sőt Budai szabadsága idején augusztus 6. és 8. között, illetve a veszteglőintézeti orvos Tolnára és Mőzsre történt augusztus 15-i áthelyezését követően még a bátai veszteglőintézetnél is

²¹ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 1-2 88/1831

²² Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 2-4 288/1831

²³ Bába a bátaszéki urdalomhoz tartozott, ezért került Goldschmidt hatáskörébe.

helyettesített. Hasonlóképpen találkozunk Mandl György nevével Ócsényben, Decsen és Pilisen, Esterbauerrel Kölesden, Kajdacson és környékükön, Pök seborvossal egy ideig Pinchelyen, a már említett Mészáros sebésszel augusztus 6. után Bölcskén, Madocsán és Kömlődön, Graf Fülöp sebésszel Sárszentlőrincen és a környező falvakban, Polyák sebésszel Nagydorogon, vagy a fentiekben már említett Bibó Gedeon főorvossal Kölesden, Kistormáson és Felsőánán, Schön Miklós bonyhádi sebésszel lakóhelyén és Zombán, Böck Mihállyal pedig Ozorán és Pinchelyen.

Az orvoshiány azonban – ahogy az országban mindenhol – Tolnában is általános volt. A központi kiküldöttség itt is igyekezett az érintett járásokba, a járásorvosok munkájának megkönnyítésére orvosokat kiküldeni, arra azonban így sem volt mód, hogy minden településen állandóan jelen levő orvos gyógyítsa a betegeket. Ahogy arról fentebb már szó esett, a járvány által érintett nagyobb településekre, mezővárosokba a kiküldöttség általában rendelt ki orvost, a falvaknak azonban gyakran osztozniuk kellett egy-egy orvoson. A kiküldöttség utóbbi esetre vonatkozóan nyomatékkal utasításba adta, hogy egyik település sem sajátíthatja ki az éppen ott dolgozó orvost.²⁴

Ápolók

Ilyen orvoshiány közepette tehát a betegek ápolása elsősorban az általában minden településen a járvány idejére felvett ápoló személyzetre hárult, akikkel a legfontosabb teendőket a helyi orvosok ismertették. A betegek ápolására és ellátására minden érintett településen fogadtak fel embereket, akik napi 12 krajcár fejében végezték a rájuk bízott munkát, majd ezt augusztus folyamán (a pontos dátum nem ismert) felemelték napi 24 krajcárra. Több szolgabírói jelentés is arról tudósít azonban, hogy ennyi pénzért nagyon nehéz volt találni olyan embereket, akik a betegek ápolását vállalták, pedig a kisebb településeken kettő, a nagyobbakban pedig legalább négy főre lett volna szükség. A felfogadott ápolók azért is voltak nélkülözhetetlenek, mert a betegségtől való félelem miatt a betegeket gyakran a velük egy portán élők is magukra hagyták.²⁵

Hivatkozott irodalom

HAUG, A.: *Kolerajárvány Siófokon 1831-ben*. Siófok, Városi Tanács, 1981.

HORVÁTH, Gy.: *A pesti kolera-lázadás 1831-ben*. Tanulmányok Budapest múltjából. 10. szerk.: Némethy Károly, Bodó Juszti. Budapest, Budapest Székesfőváros Kiadása, 1943.

MAGYARY-KOSSA Gy.: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1929.

MÁDAI L.: *Hat nagy kolerajárvány és halandóság*. Demográfia 33. 1-2. (1990) 58-95.

²⁴ Tolna Megyei Levéltár TML Acta Choleraica IV/A/1/h (Központi Kiküldöttségi Jegyzőkönyv)

²⁵ Baranya Megyei Levéltár BML Koleraválasztmányi iratok IV. 1m 5 2-4 304/1831